

БОНДАРЧУК О. П.,
кандидат економічних наук, докторант
кафедри публічного та приватного права
(Університет митної справи
та фінансів)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.50>

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Метою статті визначено здійснення характеристики забезпечення захисту соціально-економічних прав людини як змісту адміністративно-процесуальних правовідносин. Автором підкреслюється наявність проблеми проявів бюрократизації надання адміністративних процедур у сфері соціального забезпечення. Автором встановлено, що реалізація задач соціальної держави пов'язується із досягненням соціального діалогу не лише між роботодавцем та працівником, але і передусім між державою і людиною. З'ясовано, що принципами здійснення соціального діалогу відповідно до чинного законодавства України є: принцип законності та верховенства права; принцип репрезентативності і правоможності сторін та їх представників; принцип незалежності та рівноправності сторін; принцип конструктивності та взаємодії; принцип добровільності та прийняття реальних зобов'язань; принцип взаємної поваги та пошуку компромісних рішень; принцип обов'язковості розгляду пропозицій сторін; принцип пріоритету узгоджувальних процедур; принцип відкритості та гласності; принцип обов'язковості дотримання досягнутих домовленостей; принцип відповідальності за виконання прийнятих зобов'язань. Автором підтримано висновок про те, що запровадження концепції людиноцентризму вимагає розбудови держави на засадах сервісності та служіння суспільству. Встановлено, що Загальною Декларацією прав людини визнано рівність всіх перед законом. Підкреслено, що деталізація прав людини відбувається у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року. При цьому зроблено висновок, що Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року відносяться до актів-стандартів, що не визначають механізму захисту прав, але встановлюють їх цінність для сучасного суспільства та держави. Обґрунтовано висновок, що закріплення соціальних прав особи на міжнародному відноситься до системи гарантій забезпечення права людини на фізичне буття; зроблено наголос, що міжнародно-правовий рівень регулювання соціальних прав особи не передбачає деталізації процесів захисту; вироблення національних механізмів їх реалізації покладається на внутрішньодержавні інституції та інструменти публічного адміністрування.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, адміністративно-процесуальні відносини, держава, концепція, людиноцентризм, міжнародно-правове регулювання, принципи, соціальна держава, соціальний діалог, цінність.

Bondarchuk O. P. Ensuring the protection of social and economic human rights: international standards

The purpose of the article is to define the characteristics of social dialogue as a principle of building administrative legal relations. The author emphasizes

the problem of manifestations of bureaucratization in the provision of administrative procedures in the field of social security. The author has established that the implementation of the tasks of the social state is linked to the achievement of social dialogue not only between employer and employee, but primarily between the state and the individual. It has been established that the principles of social dialogue in accordance with the current legislation of Ukraine are: the principle of legality and the rule of law; the principle of representativeness and competence of the parties and their representatives; the principle of independence and equality of parties; the principle of constructiveness and interaction; the principle of voluntariness and the acceptance of real obligations; the principle of mutual respect and search for compromise solutions; the principle of mandatory consideration of proposals from the parties; the principle of priority of conciliation procedures; the principle of openness and transparency; the principle of obligatory compliance with the agreements reached; the principle of responsibility for the fulfillment of accepted obligations. The author concluded that achieving the principles of building social dialogue defined in Art. 3 of the Law of Ukraine dated December 23, 2010 No. 2862-VI requires a revision of the subject of administrative-legal relations and requires its understanding as a certain set of social relations between the state and the individual, where the basis is the introduction of the idea of understanding a person as the highest social value, which should be the vector to determine the vectors of development of society. It is emphasized that the achievement of social dialogue is in correlation with the implementation of the concept of “human-centrism”, based on the recognition of the individual as the highest social value; a person should be recognized as the center of the universe, state activity and interaction of society. The author supports the conclusion that the introduction of the concept of human-centrism requires the development of the state based on service and service to society. The author substantiates that the revision of the subject and content of administrative-legal and administrative-procedural legal relations requires being based not only on the comprehensive implementation of the concept of “human-centrism,” but also on its symbiosis with the concept of social dialogue as a concept of mutual social responsibility and support for the state, individual and society.

Key words: *administrative-legal relations, administrative-procedural relations, state, concept, human-centrism, principles, social state, social dialogue, value.*

Постановка проблеми. Проголошення правової і незалежної держави вимагає перегляду світоглядних підходів до встановлення змісту правовідносин між людиною та державою, державою та суспільством, суспільством та людиною. Захист прав і свобод людини є тим концептом, що завжди буде притягувати дослідницьку увагу науковців та практиків. В Україні діє доволі значний «масив» наукових публікацій з питань пошуку відповідей на проблематику реалізації та захисту прав і свобод людини в цілому, і зокрема, - у соціальній сфері. Соціальні права особи складають вагомий обсяг у встановленні змісту правового статусу людини; реалізація таких прав відноситься до системи гарантій власне реалізації права особи на фізичне буття. Соціальні права та їх реалізація – це права, які допомагають людині здолати тяжкі життєві обставини (наприклад, втрата працездатності порушує механізм для нарахування відповідних виплат соціального забезпечення). Відтак пошук напрямів забезпечення ефективності їх реалізації залишається актуальним та затребуваним.

Стан наукової розробки проблеми. Питання реалізації соціальних прав в межах трудових відносин досліджувались у публікаціях Н.Б. Болотіної [1], І.В. Венедіктовою [2], Л.Ф. Купіної [3] та ін.; в сфері адміністративно-правових відносин – у працях Ю.О. Легези, Л.О. Золотухіною [4] та іншими вченими. З точки зору конституційно-правового регулювання питання регулювання соціального діалогу здійснено у публікаціях Н.В. Мішиної [5],

О.М. Баймуратова [6] та інших. В цілому варто відмітити, що спостерігається зростання рівня дослідницької уваги до проблеми встановлення системи соціальних прав, але такі дослідження характеризуються певною фрагментарністю підходів та вимагають здійснення узагальнення, що посилюється процесами зародження концепції соціоцентризму та подальшої глобалізації.

Метою статті є характеристика забезпечення захисту соціально-економічних прав людини як змісту адміністративно-процесуальних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Визначення системи соціальних прав та інтересів є складовою загальної системи прав. Варто зазначити, що в наукових дослідженнях застосовуються дві категорії здійснення узагальнень певних явищ. Такими категоріями є «система» та «класифікація». Згoј

В цьому аспекті у науковій літературі зазначається, що «система» і «класифікація» не тотожні поняття, але разом із тим тісно пов'язані між собою, де перше – існує як об'єктивна дійсність, а друге – виступає як засіб пізнання цієї дійсності, засіб, що поєднує в собі як соціально-політичні, так і логіко-пізнавальні властивості [20, с. 22].

Кожне конституційне право людини і громадянина необхідно розглядати як певний елемент єдиної системи прав і свобод людини та громадянина. Отже, можна стверджувати, що спочатку необхідно окремо звернути увагу на класифікацію прав і свобод людини та громадянина.

В юридичній науці наголошується, що основними критеріями класифікації конституційних прав, які дозволяють не тільки розглянути їх у єдиному комплексі з іншими правами, в тісному взаємозв'язку один з одним, але і повніше усвідомити зміст кожного з них, є їх «матеріальний зміст та соціальне призначення». Саме дослідження різноманітних підходів щодо визначення місця права на освіту в системі конституційних прав і свобод людини та громадянина дозволить з'ясувати матеріальний зміст, соціальне призначення та практичне місце освіти в умовах сучасних суспільно-політичних процесів.

Варто зазначити, що на сьогоднішній день існує безліч різних класифікацій конституційних прав і свобод. Так, в юридичній науці виділяють наступні групи: свободи, процесуальні права та соціальні права. До свобод автори відносять основні права, які захищають свободу людини формувати свої переконання і публічно виражати їх, вести приватне та сімейне життя без втручання держави. Процесуальні права розуміють як права, що дозволяють вимагати від державних органів дотримання принципів правової держави і захищати свої права. Соціальні права в класифікації – це такі основні права, які забезпечують кожному окремо можливість претендувати на свою частку суспільних благ, без якої здійснення інших основних прав не було б можливим.

В юридичній літературі права і свободи людини та громадянина за характером утворення поділяють на основні (конституційні, первинні) та похідні (додаткові, конкретизуючі). Основні, фундаментальні права, зафіксовані в конституції держави, найважливіших міжнародно-правових актах з прав людини, є правовою базою для похідних, але не менш важливих його прав. Основні права і свободи складають стрижень правового статусу індивіда, в них закладені можливості виникнення інших численних прав, необхідних для нормальної життєдіяльності людини. Ці права важливі для індивіда, його взаємодії з іншими людьми, суспільством і державою. Від основного права може відмежовуватися значна кількість інших прав [21, с. 123-127].

За загальним правилом конституційні (основні) права і свободи розуміються як найбільш важливі права і свободи людини та громадянина, що розкривають природний стан свободи і отримують вищий юридичний захист [22, с. 56-65]. На думку О. Скупінського, економічні права – це права, які забезпечують людині вільне розпорядження основними факторами господарської діяльності та прояву господарської ініціативи [23, с. 196-206]. Ю. Крегул вважає, що економічні права забезпечують людині можливість вільно розпоряджатися основними факторами виробничої діяльності, яка складає основу існування та розвитку суспільства [24, с. 178-180].

Розглядаючи соціально-економічні права та свободи людини і громадянина слід акцентувати увагу переважно на статичних моментах цієї категорії прав, що надає можливість окреслити сферу суспільного життя в якій означені права виникають і реалізуються, а також відмежувати їх від інших груп прав та свобод: політичних, соціальних, культурних тощо [25, с. 212]. В той же час, лише з'ясування такого суспільного явища як економічні права людини за суттю дозволить оптимально визначити їхній зміст та форму. Ю. Фролов виводить таку дефінітивну формулу економічних прав людини і громадянина: економічні права та свободи людини і громадянина в Україні – це самостійний вид прав та свобод у загальній системі прав та свобод людини і громадянина, під якими слід розуміти можливості людини та громадянина володіти, користуватися та розпоряджатися основними економічними благами, а також набувати та захищати їх у порядку, межах, формах і спосіб, передбачені Конституцією і законами України [26, с. 164-172].

Українські вчені-правознавці відзначають різні критерії класифікації конституційних прав людини і громадянина. Наприклад, М. Хавронюк пропонує виділити три блоки прав людини: перший переважно пов'язаний з правом на життя, другий – з правом на свободу і третій – з правом на повагу до гідності людини [27, с. 223]. При цьому вченим виділяються фізичні (життєві) права і свободи, особистісні, політичні, економічні, культурні (гуманітарні). До системи економічних прав М. Хавронюк відносить: право на підприємницьку діяльність, право на працю, право на відпочинок, право на участь у професійних спілках, право на страйк. Право приватної власності та право користування об'єктами державної і комунальної власності відносять до фізичних (життєвих) прав [27, с. 223-225].

Інші українські вчені не обмежуються поділом конституційних прав на три групи. Так, А. Колодій виділяє такі групи прав: фізичні, політичні, економічні, соціальні, екологічні, сімейні, культурні, а також особисті [10, с. 168-169]. О. Левицький стверджує, що до соціально-економічних прав та свобод, відносяться свобода підприємницької діяльності, право приватної власності, у тому числі й на землю, свобода праці й право на працю, право на відпочинок, охорона сім'ї, право соціального забезпечення, право на житло, право на охорону здоров'я тощо [28, с. 27-29].

Таким чином, систему соціально-економічних прав та свобод людини і громадянина, у її загальному вигляді, можна визначити як сукупність прав і свобод, заснованих на конституційних принципах свободи економічної діяльності, з метою створення, забезпечення та захисту ринкових відносин, свободи праці, єдиного економічного простору, рівності й захисту всіх форм власності, підтримки конкуренції та обмеженні монополій.

Соціально-економічні права і свободи громадян України - можливості людини реалізувати свої здібності і здобувати засоби до існування, а також можливість доступу до духовних здобутків людства, їх засвоєння, використання та участі у подальшому їх розвитку.

В межах подальших наукових пошуків з врахуванням існуючих доктринальних та практичних підходів є доцільним віднести до соціально-економічних прав і свобод громадян України: право на працю (ст. 43 Конституції України); право на відпочинок (ст. 45 Конституції України); право на страйк (ст. 43 Конституції України); право на власність (приватну) (ст. 41 Конституції України); право на підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України); право на охорону здоров'я (ст. 49 Конституції України); право на соціальний захист (ст. 46 Конституції України); право на житло (ст. 47 Конституції України); право на освіту (ст. 53 Конституції України); свобода літературної, художньої, технічної та наукової діяльності (ст. 54 Конституції України); право на достатній життєвий рівень (ст. 48 Конституції України); право на безпечне довкілля (ст. 50 Конституції України).

Тривалий час соціально-економічні права в межах наукової дискусії відзначалися як такі, що через допустимість їх захисту пов'язувалась із наявним економічним потенціалом держави, що було основою для визначення недоцільності їх віднесення до конституційних прав та свобод за своєю сутністю. Західноєвропейська доктрина виходила із пануючої теорії про другорядність соціально-економічних прав у порівнянні з громадянськими та політичними правами, ніби обґрунтовуючи доцільність їх виключення із загальної системи

прав людини [29, с.179]. В цілому така ідея була підтримана і представниками вітчизняної юриспруденції. Так, у наукових розробках В.Д. Бабкіна було відзначено, що соціально-економічні права є відносними, а відтак ефективність їх захисту державно-правовими засобами є недостатньою, що пов'язується вченим із обмеженістю рівнем економічного розвитку країни [30, с. 3-4]. Л. Гордон відзначає, що складність забезпечення реалізації, а відтак і захисту соціально-економічних прав залежить від застосування ряду оціночних категорій, таких як «гідний рівень життя», «справедливі і сприятливі умови праці», «задовільне існування», залежності реалізації соціально-економічних прав від стану економіки і ресурсів [31, с.115-120]. Вартими уваги, попри їх дискусійність, є міркування М.В. Баглая, у наукових розробках якого соціально-економічні права визначаються за своєю сутністю стандартами, «вектором» розвитку держави, а відтак не вимагають створення абсолютного механізму захисту. Такі міркування вченого базуються на розумінні американської системи прав і свобод людини [32, с. 225].

Протилежним є підхід, сформульований у дослідженнях ряду вчених, зокрема, у дослідженнях Р.С. Веприцького [33, с. 32-37]. Так, вченим обґрунтовується доцільність забезпечення реальної дії принципу рівності прав та свобод людини, недоцільністю врахування економічних показників розвитку держави як критерію можливості застосування державно-правових засобів впливу у разі їх порушення. Такий підхід вченого обґрунтовується положеннями ст. 8 Конституції України, де зазначено, що її норми є нормами прямої дії, що гарантує звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України. Наявні показники судової практики свідчать про надзвичайну суспільну затребуваність у врегулюванні проблеми реалізації та захисту соціально-економічних прав і свобод людини в цілому, і зокрема, з питань їх реалізації у публічно-управлінських відносинах, що вимагає здійснення подальших наукових розробок у цій сфері.

Висновок. Таким чином, необхідно відзначити помилковість існуючих наукових підходів до визначення соціально-економічних прав людини і громадянина як другорядних прав. Нормативне закріплення міжнародних стандартів забезпечення реалізації соціально-економічних прав у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Конституції України свідчить про їх універсальний характер як критерія відповідності розвитку та формування правової держави. Відтак, справедливим є висновок, що реалізація та захист соціально-економічних прав закріплених у вищезазначених актах повинні бути забезпечені державою незалежно від рівня економічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. К.: Знання, 2005.
2. Венедіктова І.В. Цивільно-правовий захист прав особистості при здійсненні медичної діяльності. Матеріали наук.-практ. конф. Харків : ХМАПО, 2006. С. 5–7
3. Купіна Л.Ф. Соціальні та економічні чинники, які формують умови ефективності норм трудового права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. Вип. 2. С. 93-96
4. Легеза Ю.О., Золотухіна Л.О. Досягнення балансу публічного та приватного інтересів у сфері соціального забезпечення населення України: реалії та перспективи правового регулювання. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. №2. С. 85-91.
5. Mishyna N. V. Decentralization: European court of human rights' judgements implementation. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 32. С. 94-99. <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom32/11.pdf>
6. Mishyna N. V. Decentralization: European court of human rights' judgements implementation. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 32. С. 94-99. <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom32/11.pdf>

